

**XALQ OG`ZAKI IJODI: DOSTONLAR HAQIDA. O`QUVCHILARNING
DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISHDA DOSTONLARNING AHAMIYATI**

Ashurova Manzifa Xolmurod qizi

Termiz davlat pedagogika instituti

Filologiya fakulteti o`zbek tili va adabiyoti

yo`nalishi 2-bosqich talabasi

Ashurova Manzura Xolmurod qizi

Termiz davlat universiteti boshlang`ich

yo`nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada xalq og`zaki ijodida dostonlarning tutgan o`rni, dostonchilik va baxshichilik maktablari, dostonlarning yaratilish tarixi, ularning mazmunan turlarga bo`linishi, folklorshunos olimlarning bu sohaga qo`shgan hissalari, o`quvchilarning dunyoqarashini shakllantirishda dostonlarning ahamiyatini oshirish haqida so`z yuritiladi.*

Kalit so`zlar: *Xalq og`zaki ijodi, dostonlar, dostonchilik maktablari, baxshichilik maktablari, timsol va tavsif, „Alpomish”, „Kuntug`mish”, „Rustamxon”, „Go`ro`g`li”, „Ravshan”, ijro usullari, baxshi, jirchi, jirov, epos, xalfa, qahramonlik dostonlari, ishqiy-romantik dostonlar, jangnoma dostonlar, kitobiy dostonlar va tarixiy dostonlar.*

Adabiyot juda ko`plab janrlarni o`z ichiga oladi. Shunday janrlardan biri xalq og`zaki ijodida ham, yozma adabiyotda ham katta o`rin egallagan dostonlar hisoblanadi. „Doston” so`zi fors tilidan olingan bo`lib, „hikoya”, „qissa” degan ma`nolarni bildiradi. Xalq og`zaki ijodidagi dostonlar xalqimizning o`tmishidan so`zlovchi yirik manbaalardir. Ularda xalqimizning butun hayoti aks ettiriladi. Dostonlar yaratilish usuliga ko`ra 2 turga: og`zaki va yozma dostonlarga bo`linadi. Yozma adabiyotdagi dostonlar masnaviyda yozilib, yakka shaxsning qalamiga mansub bo`ladi. Alisher Navoiyning „Xamsa” turkumidagi besh dostoni, Yusuf Xos Hojibning „Qutadg`u bilig” dostoni ana shu shaklda yaratilgan. Og`zaki dostonlar folklorning bir qismi bo`lib, uning aytilish usullari va qonun-qoidalari ham o`ziga xosdir. Avvalo, og`zaki dostonlarda she`riy va nasriy parchalardan iborat bo`lgan matn bo`lishi va uni kuylovchi odam do`mbira yoki qo`biz chala olishi kerak. Doston kuylovchi shaxslar baxshi, jirov, jirchi, Xorazmning ayrim hududlarida xalfa deb ataladi. Ular o`zlari kuylayotgan doston matnlarini yod olib, unga kuy bastalashadi va do`mbira yoki qo`biz jo`rligida ijro etishadi. Necha yillardan beri davom etib kelayotgan ustoz-shogird ananalari asosida yuzaga kelgan doston ijrochiligida uni kuylovchi shaxsning badiiy mahorati, notiqlik va aktyorlik qobiliyati, ovoz imkoniyatlari katta ahamiyatga ega. Xalq og`zaki ijodiga „Alpomish”, „Ravshan”, „Rustamxon”, „Kuntug`mish”, „Go`ro`g`lining

tugʻilishi”, „Malikayi ayyor”, „Oshiq Gʻarib va Shohsanam” kabi noyob durdonalarni keltirish mumkin.

Xalq ogʻzaki ijodidagi dostonlarni asosan baxshilar kuylaydilar. „Baxshi” soʻzining „Oʻzbek tilining izohli lugʻati”da toʻrt xil maʼno berishi aytib oʻtilgan:

1. Donishmand, bilimli odam;
2. Dostonlarni kuylovchi shaxs;
3. Bemorlarni dam solib davolovchi tabib;
4. Buxoro xonligida qurilish mablagʻlarini nazorat qiluvchi amaldor.

Hodi Zaripovning bergan maʼlumotlariga qaraganda, baxshi soʻzi moʻgʻulcha va buryatcha boʻlib, „baxsha” yaʼni „ustod”, „maʼrifatchi” degan maʼnolarni bildiradi.

Qadimdan odamlar doston kuylovchilarni qattiq hurmat qilishgan va ularga shunday maqom berishgan. Oʻzbek dostonchiligida doston kuylash usullari uch yoʻnalishda shakllanib kelgan.

1. Shahrizabz, Qamay, Qoʻrgʻon, Bulungʻur, Narpay, Sherobod, Janubiy Tojikistonda yashovchi oʻzbek-laqay dostonchilik maktablari. Bu yoʻnalishda dostonlar yakka holda doʻmbira chertib boʻgʻiz ovoz bilan ijro etiladi.

2. Xorazm dostonchilik maktablari. Tor, dutor, gʻijjak, garmon, bulamon, qoʻshnay, doira joʻrligida baʼzan yakka, baʼzan juft holda, ochiq ovoz bilan ijro etiladi.

3. Fargʻona dostonchilik maktablari. Dutor joʻrligida ochiq ovozda ijro etiladi. Bu yoʻnalishlarning har biri oʻzining mashhur baxshilariga va usullariga ega.

Bir qator folklorshunos olimlarning tasnifiga koʻra dostonlarni mazmunan 5 ta guruhga ajratish mumkin: qahramonlik dostonlari, ishqiy-romantik dostonlar,

jangnoma dostonlar, kitobiy dostonlar, tarixiy dostonlar. Dostonlarni bu tariqa guruhlariga ajratish uning mazmunidagi doʻstlik, qahramonlik, sarguzasht, sevgi-muhabbat gʻoyalari asoslanadi.

Qahramonlik dostonlari. Qahramonlik dostonlari folklorshunoslikda katta oʻrin egallaydi. Nafaqat bizda balki boshqa xalqlarda ham qahramonlik dostonlari yuksak baholanadi. Yunonlarning „Odyssey”, „Illiada” dostonlari, qirgʻizlarning „Manas” eposi shu jumladandir. Bu yoʻnalishga kiruvchi doston qahramonlari favquloddagi kuch-qudrat sohibi, yurt tinchligi, ozodligi, or-nomus himoyachisi sifatida gʻavdalantiriladi. Bu jarayonlarda ular turli sinov, qiyinchiliklarga duch kelishadi, jang sahnalarida qahramonlik koʻrsatishadi. Xalq ogʻzaki ijodining gultoji hisoblangan „Alpomish” dostoni ham shu shaklda ifodalangan.

Ishqiy-sarguzasht dostonlar. Bu yoʻnalishdagi doston qahramonlarining sevgi-muhabbatlari ilohiy tarzda namoyon boʻladi. Ular oʻz mashuqalariga yetish uchun turli sarguzashtlarni boshidan kechiradi. Bu yoʻlda qiyinchiliklarga duch kelishadi, dushmanlar qoʻliga asir tushishadi. Mardonavor kurashib asar soʻngida oʻz murod-maqсадlariga yetishadi. „Ravshan”, „Kuntugʻmish” dostonlari ishqiy-sarguzasht dostonlarning goʻzal namunasi.

Jangnoma dostonlarida asosiy tasviriy voqea jang sahnalari bo`ladi. Xalq og`zaki ijodida bunday dostonlar kam uchraydi. Bundagi jang, kurash jarayonlari, afsonaviy qahramonlar ko`rsatgan jasoratlari, ularning botirliklari baxshilar tomonidan fantastik usulda bo`rttirib kuylanadi. „Alibek bilan Bolibek“, „Yusuf bilan Ahmad“, „Qirq ming“ kabi eposlar xalq og`zaki ijodidagi jangnoma dostonlarning noyob durdonalari sanaladi.

Kitobiy dostonlar. XVIII asr oxiri XIX asr boshlarida yozma va og`zaki adabiyotlar ijodiy hamkorligida yangi yo`nalish paydo bo`ldi. Kitobiy dostonlarda og`zaki ijoddagi fantastik tasvir bilan yozma adabiyotdagi individual tasvir uyg`unlashgan edi. „Sayyod va Hamro“, „Oshiq G`arib va Shohsanam“, „Vomiy va Uzro“ dostonlari shu usulda yaratilgan.

Tarixiy dostonlar. Boshqa janrlarda bo`lgani kabi dostonlarda ham tarixiy voqealar aks ettiriladi. Ancha yillar ilgari sodir bo`lgan voqealar beqiyos tarzda baxshilar tomonidan kuyga solinadi. „Oysuluv“, „Oychinor“, „Tulumbiy“, „Shayboniyxon“, „Namoz“, „Mamatka rim polvon“, „Jizzax qo`zg`oloni“ kabi dostonlar tarixiy dostonlar safiga kiradi.

Xulosa o`rnida shuni aytish mumkinki, dostonlarning paydo bo`lishi qadim tarixga ega. Ularda xalqimizning yashash tarzi, urf-odatlar, qadriyatlar, o`tmishi, tili, dini, madaniyati aks ettiriladi. Shunday ekan dostonlarni o`rganish, o`sib kelayotgan yosh avlodga o`rgatish barchamizning vazifamizdir. O`quvchilar asosiy bilimni ta`limning tayanch bo`g`ini hisoblangan maktabda olishadi. Maktab darsliklariga xalq og`zaki ijodi, shu jumladan dostonlarning kiritilishi maqsadga muvofiqdir. O`quvchilar dostonlarni o`qib, o`zlariga yetarli xulosalar chiqarib oladilar. Doston qahramonlaridagi mardlik, jasurlik, yurtga sadoqat, oilaga mehr-muhabbat, or-nomus, do`stlik, saxovatlilik, barchamizga o`rnak bo`larli darajada aks ettirilgan. Dostonlar o`quvchilarning dunyoqarashini shakllantirishda, ma`naviyatini yuksaltirishda katta ahamiyatga ega. Ayniqsa, bugungi globallashuv, internet tarmoqlari rivojlangan zamonda milliy mafkuramizni sof holda saqlashning birdan bir yo`li adabiyotimizni, o`zbek folklorini targ`ib qilishni kuchaytirishimiz darkor. Har bir dostonni mutolaa qilar ekanmiz, asar boshidanoq qahramonlarning dunyosiga tushib qolgandek bo`ladi, u bilan birga kurashadi, birga xursand bo`ladi, birga aziyat chekadi. Dostonlar bevosita inson ruhiyatiga ham ta`sir ko`rsatadi. Dostonlar insonlarga ma`naviy tarbiya beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov O. O`zbek xalq og`zaki poetik ijodi. – T.:O`qituvchi, 1990.-B.227-268.
- 2.Жирмунский В.М., Зарипов Х.Т. Узбекский народный героический эпос.- Москва, 1947.

3.Hodi Zarif. Fozil shoir – mashhur dostonchi /O`zbek xalq ijodi bo`yicha tadqiqotlar . 3-kitob: Fozil shoir.- T.:Fan, 1973, B.5-29.

4.O`zbek folklorining epik janrlari / O`zbek xalq ijodi bo`yicha tadqiqotlar. 7-kitob, -T.: Fan, 1981.

5. Saidov M. O`zbek dostonchiligida badiiy mahorat. – T.: Fan, 1969.

6. Ro`zimboyev S. Xorazm dostonlari, - T.: Fan,1985.

7.Muhammadnodir Saidov – ma`rifat fidoyisi, - T.: MUMTOZ SO`Z, 2009. –B.5-91.

8.Namangan xalq og`zaki badiiy ijodi namunalari / To`plovchi va nashrga tayyorlovchilar: T.G`oziboyev, A.Sobirov. – Namangan,1993.